TIJORAT BANKLARI AKTIVLARI TARKIBINI OPTIMALLASHTIRISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI VA O'ZBEKISTON BANK TIZIMI AMALIYOTI TAHLILI

Muallif: **Tuymurodov Firdavs Fayzullo o'g'li**
iqtisodiyot bo'yicha magistr, "Agrobank" ATB Moliyaviy hisob va hisobot departamenti bosh mutaxassisi

Annotatsiya: Maqolada tijorat banklari aktivlari tarkibini optimallashtirishning nazariy asoslari ko'rib chiqilib, O'zbekiston bank tizimining 2025-yil yakuni hamda 2026-yilning birinchi yarmi bo'yicha rasmiy statistik ma'lumotlari tahlil qilingan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, bank aktivlarida kredit portfeli ulushi yuqori (taxminan 65 foiz), kreditlarning aksariyati uzoq muddatli (taxminan 88 foiz), aktivlar yirik va davlat ulushli banklarda jamlangan, kreditlar hajmi depozitlardan sezilarli oshib ketgan. Shu asosda aktivlar tarkibini diversifikatsiya qilish, yuqori likvidli aktivlar zaxirasini shakllantirish, aktivlar va passivlarni boshqarish (ALM) tizimini takomillashtirish hamda muammoli aktivlar bilan ishlash bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: bank aktivlari, aktivlar tarkibi, optimallashtirish, kredit portfeli, likvidlik, kapital monandligi, NPL, ALM.

Annotation. The article examines the theoretical foundations of optimizing the asset structure of commercial banks and analyzes official statistics of Uzbekistan's banking system for end-2025 and H1 2026. Loans account for about 65% of assets, about 88% of loans are long-term, assets are concentrated in large and state-owned banks, and loans exceed deposits. Proposals on asset diversification, liquidity buffers, ALM and NPL management are developed.

Keywords: bank assets, asset structure, optimization, loan portfolio, liquidity, capital adequacy, NPL, ALM.

Kirish

Bank aktivlari tarkibi bankning daromadliligi, likvidligi va barqarorligini belgilovchi asosiy omildir. Aktivlar tarkibi noto'g'ri shakllansa, bank yo'qotishlar yoki to'lov qobiliyatini yo'qotish xavfiga duch keladi. O'zbekistonda bank tizimining tez o'sishi, davlat ulushining yuqoriligi va kreditlashning jadal kengayishi sharoitida aktivlar tarkibini optimallashtirish dolzarb ilmiy-amaliy masalaga aylangan.

Tadqiqotning maqsadi — aktivlar tarkibining nazariy mezonlarini aniqlash, uning O'zbekiston bank tizimidagi holatini rasmiy statistika asosida baholash va optimallashtirish yo'nalishlarini asoslashdir. Ishda statistik guruhlash, qiyosiy va koeffitsiyentli tahlil, tizimli yondashuv usullaridan foydalanildi.

1. Nazariy-metodologik asoslar

Aktivlar tarkibini optimallashtirish g'oyasi G. Markowitz (1952) portfel nazariyasiga borib taqaladi: aktivlar o'rtasida daromad va xatarni to'g'ri uyg'unlashtirsak, berilgan xatar darajasida eng yuqori daromadga erishish mumkin. Bank misolida masala murakkabroq, chunki bank bir vaqtning o'zida uch narsani ko'zlaydi. U daromad olishi, ya'ni aktivlar bo'yicha foiz va komissiya tushumini oshirishi kerak; majburiyatlarini o'z vaqtida bajara olishi, ya'ni likvid bo'lishi shart; va nihoyat, xatarlarni kapital

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

hisobidan qoplay olishi, ya'ni kapital monandligini saqlashi lozim. Bu uch maqsad ko'pincha bir-biriga zid ishlaydi: daromadliroq aktiv odatda xatarliroq yoki kamroq likvid bo'ladi.

Bazel qo'mitasining Bazel III standartlari (2010–2011) kapital monandligi, likvidlikni qoplash koeffitsiyenti (LCR) va sof barqaror moliyalashtirish koeffitsiyenti (NSFR) orqali bu muvozanatni me'yoriy darajada belgilaydi. O'zbekistonda kapital monandligi talablari Markaziy bank Boshqaruvining 2025-yil 28-oktyabrdagi 3697-son qarori bilan tasdiqlangan nizomda belgilangan: unda konservatsion kapital buferi tavakkalchilikka tortilgan aktivlarning kamida 2,5 foizi, tizimli ahamiyatga molik banklar uchun qo'shimcha bufer kamida 1 foiz, kontrsiklik bufer esa 2,5 foizgacha belgilanadi.

Aktivlar tarkibini baholash uchun bir qator ko'rsatkichlardan foydalaniladi. Eng muhimlari: kreditlarning jami aktivlardagi ulushi (kredit intensivligi), yuqori likvidli aktivlar ulushi, muammoli kreditlar (NPL) ulushi, kredit portfelining muddat, valyuta, tarmoq va mijozlar bo'yicha konsentratsiyasi, kreditlar va depozitlar nisbati hamda kapitalning jami aktivlarga nisbati. Quyida tizim holati aynan shu ko'rsatkichlar orqali baholanadi.

2. O'zbekiston bank tizimida aktivlar tarkibining holati

Markaziy bank va boshqa rasmiy manbalar ma'lumotlariga ko'ra, 2025-yil oxirida bank tizimi aktivlari 892,9 trln so'm, majburiyatlari 759,8 trln so'mni tashkil etgan; muammoli kreditlar ulushi 4,3 foizdan 3,5 foizga kamaygan. 2026-yil 1-may holatiga 34 ta tijorat bankining jami aktivlari 962,8 trln so'mga, kreditlar 629 trln so'mga, jami kapital 144 trln so'mga yetgan.

1-jadval. Bank tizimi aktivlari tarkibining asosiy ko'rsatkichlari

Ko'rsatkich	Qiymat	Sana / manba
Jami aktivlar	962,8 trln so'm	01.05.2026, MB
Kredit qoldig'i	629,0 trln so'm	01.05.2026, MB
Uzoq muddatli kreditlar	552,8 trln so'm	01.05.2026, MB
Jami kapital	144,0 trln so'm	01.05.2026, MB
12 ta yirik bank aktivlari (30 trln so'mdan yuqori)	767,6 trln so'm	01.05.2026, MB
12 ta yirik bankdagi kreditlar	521,5 trln so'm	01.05.2026, MB
Kredit qoldig'i (jami)	642,8 trln so'm	01.07.2026, MB
Depozitlar (jami)	473,7 trln so'm	01.07.2026, MB
Davlat banklari kreditlari	422,2 trln so'm	01.07.2026, MB

Manba: O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzildi (ommaviy axborot vositalarida e'lon qilingan MB ma'lumotlariga tayanildi).

Ushbu ma'lumotlar asosida muallif quyidagi hisob-kitoblarni amalga oshirdi (2-jadval).

2-jadval. Hisoblangan koeffitsiyentlar

Koeffitsiyent	Formula	Natija
Kredit intensivligi	629,0 / 962,8	65,3%
Uzoq muddatli kreditlar ulushi	552,8 / 629,0	87,9%
12 ta yirik bankning aktivlardagi ulushi	767,6 / 962,8	79,7%
12 ta yirik bankning	521,5 / 629,0	82,9%

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Koeffitsiyent	Formula	Natija
kreditlardagi ulushi		
Kapital / aktivlar	144,0 / 962,8	15,0%
Kreditlar / depozitlar	642,8 / 473,7	135,7%
Davlat banklarining kreditlardagi ulushi	422,2 / 642,8	65,7%
Yuridik shaxslar kreditlardagi ulushi	406,9 / 642,8	63,3%

Eslatma: kreditlar/depozitlar nisbati bir sanadagi (01.07.2026) ma'lumotlar bo'yicha; kapital/aktivlar nisbati yalpi kapital bo'yicha bo'lib, Bazel III dagi leveraj koeffitsiyenti (I darajali kapital / aktivlar) emas.

Tahlil quyidagi xulosalarga olib keladi.

Birinchidan, aktivlarning uchdan ikki qismiga yaqini kreditlarda jamlangan. Bu daromadlilik uchun foydali bo'lsa-da, kredit xatariga bog'liqlikni oshiradi va yuqori likvidli aktivlar uchun ajratilgan resurs ulushini cheklaydi.

Ikkinchidan, kreditlarning 87,9 foizi uzoq muddatli. Depozit bazasining muddat tarkibi esa kreditlarga nisbatan qisqaroq bo'lishi mumkin; natijada muddatlar nomuvofiqligi (maturity mismatch) xavfi yuzaga keladi. Kreditlar depozitlardan 169,1 trln so'mga (35,7 foizga) ko'p, ya'ni kreditlash bank tizimida depozitlardan tashqari manbalar (xalqaro moliya institutlari qarzlari, davlat resurslari, o'z kapitali) hisobiga ham moliyalashtirilmoqda.

Uchinchidan, konsentratsiya yuqori: 12 ta bank aktivlarning qariyb 80 foizini, kreditlarning 83 foizini egallaydi; tizimli ahamiyatga molik banklarning aktivlardagi ulushi 2025-yil 1-oktyabr holatiga 64 foizni tashkil etgan. Davlat ulushli banklar kreditlarning taxminan 65 foizini beradi, shu sababli ularning aktivlar siyosati butun tizim barqarorligiga bevosita ta'sir qiladi.

To'rtinchidan, aktivlar sifati yaxshilanmoqda: 2025-yilda muammoli kreditlar hajmi 21,8 trln so'mdan 18,1 trln so'mgacha kamaygan, davlat ulushli banklarda NPL darajasi 3,2 foizni tashkil etgan. Biroq kredit portfeli tez o'sayotgani sababli (bir yilda 67,6 trln so'mga) kelgusida "sifat o'sish natijasida suyulib ketishi" ehtimoli mavjud: NPL ulushining pastligi qisman yangi kreditlarning "pishib yetilmagan" holati bilan izohlanishi mumkin.

Beshinchidan, kredit portfelining 1 foiz bandi (629 trln so'm bazasida) 6,3 trln so'mga teng bo'lib, bu jami kapitalning taxminan 4,4 foizini tashkil etadi. Demak, NPL ulushining har 1 foiz bandga oshishi, to'liq rezerv shakllantirilganda, kapitalning qariyb 4,4 foizini yo'qotishga olib keladi. Bu aktivlar sifatini boshqarish kapital siyosatining ajralmas qismi ekanini ko'rsatadi.

3. Aktivlar tarkibini optimallashtirish yo'nalishlari

Yuqoridagi tahlil bir nechta aniq yo'nalishni ko'rsatadi. Eng avval kredit portfelini diversifikatsiya qilish kerak. Yuridik shaxslarga berilgan kreditlar ulushi 63,3 foizni tashkil etadi, jismoniy shaxslar kreditlari esa tezroq o'smoqda. Shuning uchun tarmoq, mijoz va hudud bo'yicha konsentratsiya limitlarini (masalan, eng yirik 20 ta qarz oluvchining ulushiga ichki chegara) belgilab, ularni stress-test natijalari bilan bog'lagan ma'qul.

Ikkinchi yo'nalish — yuqori likvidli aktivlar zaxirasi. Davlat qimmatli qog'ozlari va Markaziy bankdagi mablag'lardan iborat likvidlik buferi kredit o'sishi sekinlashganda yoki depozitlar kamayganda bankni to'lov qobiliyatidan mahrum bo'lishdan saqlaydi. Bank LCR va NSFR bo'yicha ichki me'yorni regulyator talabidan yuqori qilib belgilasa, bu zaxira yanada ishonchli bo'ladi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Uchinchidan, aktivlar va passivlarni boshqarish (ALM) tizimini kuchaytirish zarur. ALM qo'mitasi doirasida muddatlar bo'yicha gap-tahlil, foiz stavkasi xatarini baholash (EVE va NII ko'rsatkichlari) va transfer narxlash (FTP) tizimi yo'lga qo'yilsa, uzoq muddatli kreditlarni uzoq muddatli resurslar, ya'ni muddatli depozitlar, obligatsiyalar yoki xalqaro liniyalar hisobidan moliyalashtirish mumkin bo'ladi. Aynan shu narsa muddatlar nomuvofiqligini kamaytiradi.

Aktivlar sifati ham alohida e'tibor talab qiladi. Kredit berishdan oldin qarz oluvchining to'lov qobiliyatini skoring orqali baholash, berilgan kreditlarni muntazam monitoring qilish, muammoli aktivlar bilan ishlaydigan ixtisoslashgan bo'linma tashkil etish va rezervlarni IFRS 9 bo'yicha kutilayotgan yo'qotishlar modeli asosida shakllantirish shu yo'nalishning asosini tashkil qiladi.

Kapital samaradorligi ham unutilmasligi kerak: maqsad faqat daromadni emas, tavakkalchilikka tortilgan aktivlar (RWA) birligiga tushadigan daromadni oshirishdir. Buning uchun ipoteka, garov bilan ta'minlangan va kafolatli korporativ kreditlar kabi xatari nisbatan past, daromadi esa munosib segmentlarga ustuvorlik berish mumkin. Bunga qo'shimcha ravishda xorijiy valyutadagi kreditlar ulushi va ochiq valyuta pozitsiyasi limitlarini nazorat qilish, kurs tebranishlarining qarz oluvchilar to'lov qobiliyatiga ta'sirini hisobga olish lozim.

Nihoyat, bularning barchasi ishonchli ma'lumotga tayanadi. Moliyaviy hisobot va boshqaruv hisobi ma'lumotlarini yagona platformada birlashtirish aktivlar tarkibini har kuni kuzatib borish va erta ogohlantirish ko'rsatkichlarini yuritish imkonini beradi.

Xulosa

O'zbekiston bank tizimida aktivlar tarkibi kredit yo'nalishida kuchli jamlangan, uzoq muddatli kreditlar ustun va yirik davlat ulushli banklarda konsentratsiya yuqori. Aktivlar sifati ko'rsatkichlari yaxshilangan bo'lsa-da, kredit portfeli sur'atli o'sishi, kreditlar/depozitlar nisbatining yuqoriligi va muddatlar nomuvofiqligi xatarlarni saqlab qolmoqda. Aktivlar tarkibini optimallashtirish daromadlilik, likvidlik va kapital monandligi o'rtasidagi muvozanatni ta'minlovchi yagona tizim sifatida amalga oshirilishi, ALM, FTP, konsentratsiya limitlari va IFRS 9 asosidagi rezerv siyosati bilan uyg'unlashtirilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Markowitz H. Portfolio Selection // The Journal of Finance. 1952. Vol. 7, No. 1. P. 77–91.
2. Basel Committee on Banking Supervision. Basel III: A global regulatory framework for more resilient banks and banking systems. BIS, 2011.
3. Basel Committee on Banking Supervision. Basel III: The Liquidity Coverage Ratio and liquidity risk monitoring tools. BIS, 2013; Basel III: The Net Stable Funding Ratio. BIS, 2014.
4. Saunders A., Cornett M. Financial Institutions Management: A Risk Management Approach. McGraw-Hill.
5. Rose P., Hudgins S. Bank Management and Financial Services. McGraw-Hill.
6. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvining 2025-yil 28-oktyabrdagi 3697-son qarori bilan tasdiqlangan Banklar kapitalining monandligiga qo'yiladigan talablar to'g'risidagi nizom (lex.uz/uz/docs/7793613).
7. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Tijorat banklari faoliyatining asosiy ko'rsatkichlari to'g'risida ma'lumot (2026-yil 1-yanvar holatiga) — cbu.uz/uz/statistics/bankstats.
8. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Tizimli ahamiyatga molik banklar to'g'risida press-reliz (2026) — cbu.uz.
9. Markaziy bank ma'lumotlari asosida ommaviy axborot vositalari materiallari: spot.uz (2026-yil 13-yanvar), qalampir.uz (2026), anhor.uz (2026-yil 27-iyul va 2026-yil yanvar).

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.